

РЕЦЕНЗИЯ¹

на представените трудове за участие в конкурс за академичната длъжност ПРОФЕСОР по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Интеркултурна комуникация), обявен от СУ „Св. Климент Охридски“ в ДВ, бр. 55 от 18.06.2024 г.

Рецензент: проф. д.н. Андреана Ефтимова

Кандидат: доц. д-р Дияна Петкова

I. **Обобщени данни за кандидата (научноизследователска, преподавателска и академична дейност)**

От 1998 г. доц. д-р Дияна Петкова постъпателно се е развивала като докторант, асистент, старши и главен асистент и доцент във Факултета по журналистика и масова комуникация. През този период тя е гост лектор по програмите Еразъм+, Прометей или със стипендии, както и изследовател в над десет университета в Германия, Финландия, САЩ, Япония, Бразилия, Еквадор, Индия, Малта, Италия, Испания и др. Доц. Петкова е Фулбрайтов стипендиант в Департамента по комуникация в Университета в Масачузетс, Амхърст, САЩ, както и носител на отличия и стипендии на европейски, японски, американски и финландски научни институции. Сериозните международни контакти подпомагат дейността ѝ като зам.-декан на ФЖМК по международната и проектна дейност в периода 2021-2023 г. За последните 10 години доц. Петкова отчита 10 проекта, без да включва последните два към ФНИ при МОН, които спечели тази година. През последните пет години колегата е ръководител на една от трайно избраните и предпочитани магистърски програми „Реклама и публична комуникация“, а от 2021 г. е ръководител на катедрата „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“ във Факултета по журналистика и масова комуникация. Тя е член на научни и професионални организации.

II. **Характеристика на научната и научно-приложната продукция на кандидата**

За цялата си изследователска дейност от 90-те години на миналия век доц. Петкова представя 5 монографии (някои в съавторство), 4 съставителства на сборници, както и глави в 2 колективни монографии. Активното ѝ участие в национални и международни конференции продължава и до днес и наброява десетки доклади и публикувани статии.

В конкурса кандидатката е представила **монографията „Религиозност, идентичност и постмодерност: изследвания по интеркултурна комуникация и съпоставителна народопсихология“**, издадена през 2024 г. в Университетското издателство на СУ „Св. Климент Охридски“. В анализа на изследването ще обобща няколко приносни момента.

1. Формулиране (обосноваване) на ново научно поле или нов научен проблем

В предложения ръкопис доц. Дияна Петкова формулира слабо проучения проблем за „религиозността като социално-психичен феномен“ или за „религиозните вярвания и представи на отделните индивиди и общности, както и перцепциите на божественото“ (с. 8). Проблемът е поставен в контекста на разсъжденията на значими мислители и учени, като се интерпретира ролята на религиите в личностен и социален план през епистемологичния (Платон, Р. Декарт, Б. Спиноза, И. Кант, С. Киркегор, Е. Дюркем, К. Юнг, А. Бастиан, Леви-Брюл, М. Бубер, С. Франк) и функционалния (З. Фройд, А. Адлер, Е. Тайлър, Ч. Елууд, Р. Бек, А. Бергсон, Д. Бел, М. Вебер, М. Фуко, Л. Шестов, Дж. Фрейзър, А. Тойнби) подход.

¹ Забележка: Препоръчителен обем на рецензията – около 6-7 стандартни страници

В рамките на епистемологичния подход се въвеждат понятия, които са съществени за изследването – колективната репрезентация, архетипите и пр., както и проблемите за индивидуалната и социалната природа на личността.

В рамките на функционалния подход се разглеждат функциите на религиозността в живота на обществото и на личността и се развиват тезите за компенсаторната, образователната, етичната и властовата функция на религията, чиито аспекти са свързани със схващанията за религията като индивидуален и колективен инстинкт за оцеляване и самосъхранение, като преодоляване на усещането за малоценност и несигурност, като сплотяване на социалните и културните общности, но и като метод за влияние върху тях и разделението им, като причина за разцвета или прогиването на цивилизациите.

Въз основа на проблематизирането на ролята на религията в индивидуалния и обществения живот се очертават „две диаметрално противоположни традиции при изучаването на религията в полето на социологията и философията. Едната, материалистическата школа, подчертава ограниченията, консерватизма и догматизма на религиозните учения, подлагайки ги по този начин на сериозна критика. Другата традиция, точно обратното, очертава основополагащата роля на религията за формиране на основни ценности, нравствено-етични системи и идеали“ (с. 22). Във връзка с това много изследователи разглеждат религиозното съзнание като заплаха за основните западни ценности – демокрацията, равенството, прогреса и развитието. В този контекст развилият се процес на секуларизация обяснява отслабването на религията и възхода на национализма (Е. Хобсбом) и „терапевтичната“ култура (К. Лаш). В същото време се отбелязва и противоположна тенденция – на възраждане на религията, която в ситуация на социални обрати и трансформации се превръща в мощен механизъм за справяне с тревожността и несигурността.

Проблемите на секуларизацията и десекуларизацията, от една страна, и религиозната и цивилизационната идентичност, от друга, се коментират през идеите на Д. Браун, Д. Мартин, П. Бъргър, Н. Ворстер, В. Карпов, О. Шпенглер, А. Тойнби, С. Хънтингтън. Впечатляващ е изводът, че „религиозността неизбежно се инкорпорира в самата концепция на постмодерността“ (с. 49).

Разгледани са и универсалните архетипни и митологически структури и наративи във връзка с познати от древността и разпространени и до днес профетически практики, с идеите за живота, смъртта и възкресението, възмездието и прераждането. Прегледът на изследванията на влиятелни чужди и български учени доказва, че човешките същества споделят универсални митологически ментални структури и социалнопсихологически нагласи, върху които се разполагат религиозните доктрини с нравствено-етичните си системи (с.33). Специфично културни обаче са различията в предпочитанията към универсални образи и символи и към определени наративи. Именно върху тези специфични културни и религиозни модели съсредоточава вниманието си авторката на монографията, като проследява аргументацията за съществуването им в социологията и културната антропология (Р. Бенедикт, А. Крьобер, М. Мийд, Г. Хофстеде, Е. Хол).

Разчитането на религиозността чрез постмодерен ключ в подглавата „Религиозност и постмодерност“ отчита преструктурирането на социалните и културните йерархии в постиндустриалното общество. Установявайки плуралистичната, противоречива и динамична природа на постмодерната цивилизационна среда, авторката формулира четири основни модела на религиозност, които съжителстват в постмодерните общества: традиционен, модел на оттегляне (синтезния модел), модел на съпротивата (съпротивителния модел) и модел на отворената култура (отворения модел) (с. 218).

Не е възможно това проблемно поле да не се обвърже и с толерантността заради културната хибридизация, която настъпва с увеличаването на имигрантските вълни. Авторката вярва, че в условията на преназначаване на културната територия на Европа от първостепенно

значение е установяването на мултикултурен и междуцивилизационен диалог.

2. *Формулиране (обосноваване) на съществени тези*

Важни тези на авторката на изследването са:

- че „устойчивостта на социални и културни групи като етнос, нация и религиозна група едва ли ще бъде разколебана в постмодерните времена“ (с. 51);
- че религиозната идентичност се очертава като база на всички останали колективни идентичности – етническа, национална, расова и др. (с.60);
- че секуларизацията и съхраняването на религиозността в частния живот на личността са принципи, които осигуряват равни права на индивидите, независимо от тяхното вероизповедание (с. 124), и са възможно решение на проблемите в мултикултурните общества;
- че културната идентичност е и комуникационен феномен, защото азът е културен продукт, формиращ се в комуникацията с членовете на културата. Културата е отразена в комуникационния стил на обществото. Именно сборът от наративи, митове, легенди и колективни вярвания и травми определя какво да остане в колективната памет и какво да бъде изтрито от нея, т.е. колективната памет формира идентичностите.

3. *Доказване с нови средства на съществени страни на вече съществуващи теории, хипотези и др.*

Респектиращо е желанието на доц. Петкова да верифицира икономическата хипотеза с разнообразен доказателствен материал от различни научни дисциплини, но и чрез съпоставка на статистически данни от The World Values Survey (WVS) и от The European Values Survey (EVS) чрез професионален софтуер (STATA). Разколебаването на икономическата хипотеза обаче кара доц. Петкова да провери друга хипотеза – за взаимоотношеността на показателя индивидуализъм / колективизъм и нивото на религиозност в дадено общество. Резултатите подкрепят много по-категорично втората хипотеза.

Пространно се разглеждат идеите за културното моделиране, за видовете културни модели и критериите за емпиричното им измерване. Чрез типологиите на основните елементи на културата се допълват измеренията за емпирично проучване, посочени от Х. Хофстеде, като в същото време е представен критически поглед към операционалността им.

4. *Предлагане на нови трактовки, дефиниции и пр. на актуален и анализиран вече обект на научни изследвания*

В четвъртата глава се разглежда случаят „Япония“ като модел на културен и религиозен синтез. Доц. Петкова твърди, че „ролята на религията и духовните традиции в повечето случаи е силно подценена при анализа на японското социално и културно поведение“ (с. 228). Религиозните практики се схващат от японците като културни ритуали, те смесват с лекота различни духовни доктрини. Акултурацията и хибридизацията са процеси в японската култура, които хомогенизират религиозните практики. Мълчанието е от значение за религиозното общуване в Япония и освен останалите си комуникативни функции то се превръща в начин на комуникация с трансцендентното и функционален еквивалент на молитвата.

5. *Създаване на нови класификации, методи, технологии, и т. н.*

В главата „Културни и религиозни идентичности“ се представя собствен интегративен модел на идентичностите, който показва индивидуалната и колективната идентичност като сложна сплав от колективни принадлежности. Религиозната идентичност се определя и като културна, и като социална идентичност (с. 66). Религиозността е видяна в по-тесен – като идентификация с определена религия, и в по-широк – като вяра в свръхестествена реалност, която управлява света – план. По-широкото схващане е възприето в изследването, а то предполага, че религиозната идентичност може да е амалгама от различни влияния, представи и вярвания – определени деноминации, суеверия, съвременни духовни учения и

пр.

Много задълбочено в третата глава на изследването се мотивира изработването на различни въпросници за България и Еквадор, от една страна, а от друга – за Индия. Авторката смята, че основен недостатък на подобно изследване, проведено от Х. Хофстеде, са именно еднаквите въпросници. Според нея съпоставителният анализ цели не толкова получаване на симетрична картина за елементите на религиозността, а по-скоро очертаване на спецификите на моделите на религиозност в трите страни, на трансформациите им в постмодерната епоха и проследяване на динамиката на идеите, духовните вярвания и практики.

б. Получаване и доказване на нови факти

Резултатите, които представляват новост, са представени в третата глава, която предлага съпоставителен анализ на емпирично анкетно допитване, за да се изградят моделите на културните и религиозни идентичности в България, Еквадор и Индия. Религиозната идентичност се изследва по сила, по степен на изява в личния и обществения живот и по националноспецифичен акцент върху различните компоненти на религиозността. Поотделно се прави преглед на особеностите в развитието на религиозността и идентичността в трите държави, като акцентът върху ролята на комуникацията се усилва именно в тази емпирична част.

Получените резултати от анкетите в България, Еквадор и Индия се анализират по показателите консуматорски етноцентризъм (нисък в Еквадор, висок в Индия), локус на контрол (от смесен до външен в България, висок вътрешен в Еквадор, умерено вътрешен до смесен в Индия), отношението към семейството, историческото и културното наследство, природата, суеверията, религиозната вяра, църквата.

Изненадващо е обобщението, че религията при българите е по-скоро културна нагласа или личен психологически и етичен кодекс, което ги приближава до индийските респонденти, които не са твърде религиозни.

Заключението за ниската роля на религиозността в националното самоопределение на българина и високият процент осъзнаване на европейската идентичност и принадлежност на пръв поглед влиза в противоречие с факта, че най-предпочитаните празници от българина са свързани с християнския календар – Коледа и Великден. В анализа може да се акцентира върху факта, че празниците, свързани с дати на исторически събития, отстъпват по-назад в графиката, което показва по-силната връзка на народностната идентификация с християнската не заради силната религиозност на българина, а заради стремежа му да се приобщи към Европа и да се отгласне от недалечното социалистическо минало на България.

Отбелязан е и процесът на културно преливане на идеи, при който може да се вярва и в християнския Бог, но и в прераждането. Анкетата в изследването показва, че по-малко от 50% от индийците вярват в прераждането. В постмодерна Европа освен терапевтична стойност (за справянето със страха от смъртта) вярата в прераждането влияе върху самооценката. Неслучайно в социалните мрежи се разпространяват инструменти за определяне на личността, която някой е бил в предишен свой живот, и гордостта от идентификацията с Клеопатра, Жана д'Арк или кралица Виктория беше очевидна в редица профили на потребителите.

Религиозността в Еквадор е най-силно изразена като придържане към традиционните ценности и вярвания. Изненадващ е резултатът, че еквадорците не са суеверни. Националната им идентичност е умерено силна и се дублира от цивилизационна принадлежност – определят се и като латиноамериканци. Формирането на латиноамериканските идентичности преминава през важни исторически събития (завоевания, колонизация и борба за независимост), през противопоставянето срещу настъпващата глобализация и икономическото завладяване от чужди капитали (валидно за южноамериканските индианци). Еквадорската индианска идентичност се базира върху

древното културно наследство на инките, върху съпротивата срещу масовата еквадорска култура и стремежа за автономност.

Разбира се, авторката няколко пъти в изследването си подчертава, че елементите на културната и националната идентичност са „ситуационен конструкт, който варира според икономическите, културни, политически и социални условия в отделните държави“ (с. 189), което е едни от значимите приноси на проучването ѝ.

7. *Въвеждане на дискусии, опровергаващи известни вече методи, теории, трактовки и т.н.*

Още в началните редове Д. Петкова открива съществени методологически проблеми в научното изследване на религиозността – трудността явлението да се опише обективно и чрез емпирично събрани данни заради връзката му с най-дълбоките психични процеси, невъзможността да се докаже съществуването на религията като различна, висша реалност извън конкретно религиозно учение или изобщо.

Изследователката не подминава и друга слабост на теориите за културните и религиозните модели – тяхната най-често евроцентрична перспектива. Обсъждането на теорията на Ж.-К. Баро за исляма като войнстваща религия предизвиква асоциация у мен с книгата на Ориана Фалачи, което доказва заключението на доц. Петкова, че подобни разделения са стереотипни и изправят редица изследователи и общественици пред риска да разглеждат връзката между религия и култура в опростени схеми.

Доц. Петкова поставя и друг съществен проблем при събирането на емпирични данни в такъв тип изследвания – за истината и лъжата, за искреността при съобщаването на идентичността. Авторката предлага адекватна интерпретация на проблема – че твърденията не трябва да се оценяват като (не)искрени / (не)истинни, а по-скоро като отразяващи определен обществен консенсус, т.е. като съгласие на комуникантите с определено познание, оценка или мнение (Ю. Хабермас).

Коментирайки недостатъците на характерологичния подход, който стереотипизира въз основа на колективни характеристики, Д. Петкова поддържа схващането за индивида като променящ се в динамичния социален и културен контекст.

8. *Приноси за въвеждане на методи, подходи, обучителни модели и т.н.*

Методологията на изследването стъпва върху няколко основни школи: метода на дискурсия анализ, характерологичния подход, ценностния подход, подхода на социалния конструктивизъм, културно-съпоставителния подход, които са систематично представени и осигуряват различни перспективи към културната и религиозната идентичност.

Освен монографията доц. Д. Петкова е представила за конкурса **2 статии в реферирани издания, 17 статии в издания с научно рецензиране и глава в колективна монография.**

Главата в колективната монография, както и статиите за комуникационните аспекти на религиозните вярвания и в частност на идеята за прераждането, за религиозните модели в България, Индия, Еквадор и Япония са тясно свързани с проблематиката на монографията и съдържат едни или други ключови концепции, които вече обсъдих по-горе.

В няколко статии кандидатката е разгледала механизмите на влияние на слуховите и конспиративните теории върху масовото съзнание, като търси ролята на медиите и политиката в този процес. Изследователката е откликнала и на съвсем актуални проблеми в комуникацията във връзка с навлизането на изкуствения интелект и чатботовете в копирайтинга.

В същото време доц. Петкова поддържа устойчив интерес към определени културно-комуникационни явления в статиите си. Тя разглежда теорията на мълчанието като комуникативен феномен в две ромски култури в България и Финландия; продължава размислите си върху националния имидж в дигитализираното съвременно общество и в

епохата на КОВИД 19; обяснява ролята на колективната травма в културната памет и интеркултурния диалог; изследва как се отпечатва в езика локусът на контрол; разкрива как транскултурализацията се свързва с възхода на религиозното съзнание и влияе върху интеграцията на имигрантите.

Богатата и значима проблематика на нейните текстове показва траен и задълбочен изследователски интерес, който допринася за постигането на значими теоретико-приложни резултати на изследванията ѝ.

Важен елемент от оценката на научния принос на кандидатката са цитиранията на нейните текстове. Доц. Петкова разполага с впечатляващ набор от 34 цитирания в реферирани издания с международно признание, както и с над 250 цитирания в издания с научно рецензиране, фиксирани в Google Scholar. Това показва широката видимост и признание на нейните изследователски усилия в различни държави. Не е без значение и фактът, че доц. Петкова пише на английски език и текстовете ѝ бързо достигат до широката академична и научна аудитория. Присъждането на най-високото академично звание на учен като нея с международно признание и разпознаваемост би съдействало за придвижването на Софийския университет по-високо в рейтингите за учени с висок h-индекс.

III . Основни приноси в научната, научно-приложната и преподавателската дейност на кандидата

- Кандидатката в конкурса има сериозен дългогодишен принос в полето на интеркултурната комуникация, като е провела съпоставителни изследвания на българо-еквадорските, българо-латиноамериканските, българо-индийските, българо-японските, финландско-японските, българо-финландските, българо-американските, финландско-американските интеркултурни и комуникационни характеристики. Тя значително разширява обсега на интеркултурните изследвания у нас, като обхваща култури, които са били недостатъчно изследвани в сравнителен план. Тук бих отличила две нейни сериозни постижения, които не са включени в публикациите за конкурса, но са част от нейния профил на изследовател. Тя е съавтор на една от малкото монографии на английски език, издадена в университета в Юваскюла, Финландия, посветена на българо-финландския интеркултурен диалог. Тя е единственият поканен български автор със статия за комуникационните модели в Източна Европа в американската *The International Encyclopedia of Intercultural Communication* (изд. John Wiley&Sons, 2017-2018).

- Доц. Петкова е автор на т.нар. Интегративен модел на идентичността, който е разгърнат и в представената монография за конкурса. Основната идея на Модела е, че е необходимо не само да се разграничават индивидуална и колективна идентичност, но самата колективна идентичност също трябва да се изследва на нивото на индивида и на нивото на колектива. Колективната идентичност не е механичен сбор от индивидуалните принадлежности и съзнания, а е сложна социо-културна структура. Интегративният модел на доц. Петкова е възприет в редица изследвания, което проличава в огромния брой цитирания на нейните публикации.

- Тезата на доц. Петкова, че културната идентичност не е само социална реалност, но и сбор от комуникативни образи и наративи за тази реалност, които са различни за различните общности, както и при всеки индивид, е значима теза в интеркултурните изследвания. Тя допълва, че дискурсът за идентичността е сложен феномен, в който се преплитат контекст, събития, ценности, нагласи, колективна самооценка, културна памет, езикови формули.

- Доц. Петкова участва в дискусии, опровергаващи операционалността на известни модели и методи, като например методите за измерване на истинността, които отчитат по-скоро определен обществен консенсус, отколкото истинността на твърденията; модели, почиващи върху стереотипизацията и евроцентричността, които опростяват научната

интерпретация; анкетни допитвания (напр. на Хофстеде), чието твърдение не би дало възможност за съпоставка заради различната адекватност на едни и същи въпроси в различните култури и др.

- Доц. Петкова поставя и въпросите за същността, трансформациите и мястото на религиозната идентичност в постмодерния свят, която се отличава от другите колективни идентичности и чрез която се верифицира истинността на наративите, образите, ритуалите и нравствените предписания.

- Изследователката има сериозен принос към налагането и развиването на теорията за т.нар. културен модел, като диференцира модели на традиционната религиозност, на съпротивата, на отвореността, на синтеза. Тези типологии са благодатна основа за очертаване на културни и религиозни модели в съпоставителен план, което несъмнено е принос с приложна стойност.

- Кандидатката в конкурса извежда и оригинални тези с научно-приложна стойност, като например тезата, че секуларизацията и съхраняването на религиозността именно в частния живот на личността са възможно решение на проблемите в мултикултурните общества;

- Доц. Дияна Петкова допълва от различен комуникационно-психологически аспект изследванията на комуникационни феномени като слухове, конспиративни теории, фалшиви новини и дезинформация и тяхната роля в медиите и политиката, както и мълчанието и разговорните формули в интеркултурния диалог.

- Принос на изследователката е и поставянето на свободата на словото и изкуствения интелект като елементи от медийната култура в контекста на посттоталитарното наследство и ценности.

- В редица свои статии доц. Петкова открива и различни аспекти при разпространението на елементи на националния имидж в контекста на глобални кризи (пандемии, войни и пр.). Изследванията ѝ по имиджология са с принос за практиката на управление на националния имидж на България.

III. Бележки и препоръки

Много интересни са примерите в монографията, доказващи действието на принципа "face saving" в източните култури. В българската социолингвистична традиция е известна теорията за лицето на П. Браун и С. Левинсън (1987), от която са възприети термините *положително лице/образ* и *отрицателно лице/образ*, свързани с вербалните позитивни и негативни стратегии за любезност в различните култури. Тези стратегии за любезност често са причина за неразбирателство в межкултурната комуникация – проблем, с който се занимавам в редица свои изследвания и който вълнува и авторката на монографията.

IV. Заключение

Въз основа на високата си оценка за цялостната научна, преподавателска и академична дейност на доц. Дияна Петкова предлагам на уважаваните членове на научното жури да подкрепят избора ѝ за „професор“ по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Интеркултурна комуникация). Убедено ще гласувам за присъждането на академичната длъжност „професор“ на Дияна Петкова Петкова.

Дата: 14.10.2024

Рецензент: